

Станіслав О. В.,
доктор філологічних наук,
доцент кафедри романських мов та інтерлінгвістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті сформульовано засадничі принципи постмодернізму, на яких формувалася культурна парадигма епохи загалом, окреслювалися тенденції розвитку науки, філософії, різних видів мистецтва, мови тощо. Установлено, що різноманітність форм, які використовував постмодернізм, ствердило його готовність до спілкування, діалогу, досягнення консенсусу з будь-якою культурою. Визначено, що з епохою постмодернізму прийшов час нових реальностей, нової свідомості, нового типу мислення, а також нової філософії, науки, культури та мови.

Ключові слова: принципи постмодернізму, плюралізм, постмодерністський текст, інтертекстуальність, нова світоглядна та загальнокультурна парадигми.

Постановка проблеми. Друга половина ХХ ст. розвивалася під знаком постмодернізму, яким узагальнено називають новітній напрям у філософії, науці, мистецтві, культурі тощо. У свідомість філософа, науковця, митця цього історичного зрізу немовби одночасно ввирвалось усе різноманіття ідей, концепцій, естетичних тенденцій, художніх форм, стилів, образів, специфіка яких полягала в тому, що вони могли вільно поєднуватися між собою, а також і з класичними, традиційними техніками відображення картини світу. Постмодернізм сформував нове бачення дійсності, нове мислення, нове світосприйняття та нову художню мову, остаточно ствердивши народження новітньої культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зародження постмодернізму логічно витікало з процесів періоду модернізму як реакція на кризу ідей, як своєрідне «руйнування», «нівелювання» моральних цінностей та першооснов людського буття: Бога (Ф. Ніцше), автора (Р. Барт), людини (гуманності). Із кінця 50-х рр. минулого століття постмодернізм почав розповсюджуватися в літературі, музиці, архітектурі, скульптурі, живописі, театрі, кіно. Питанням постмодернізму як філософській доктрині (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж. Лакан, М. Фуко, Ф. Гаттарі та ін.), як світоглядно-мистецькому напрямку (Ж. Бодріяр, М. Маклюен, С. Зонтаг, І. Хассан, Р. Гамільтон, Л. Еловей), як літературному явищу (Ж. Дельоз, У. Еко, Ж. Лакан) тощо присвячено багато досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Представлена наукова розвідка розглядає постмодернізм як лінгвокультурологічний феномен, важливу культурну метапарадигму європейського суспільства кінця минулого століття.

Мета статті. Наше дослідження передбачає встановлення визначальних принципів постмодернізму, на яких формувалася культурна парадигма епохи, окреслювалися тенденції розвитку як науки, філософії, різних видів мистецтва, так і мови. На нашу думку, проведення наукового пошуку в цьому напрямку уможливило більш глибоке та цілісне розуміння взаємозв'язку та взаємозумовленості проблем мови, культури, мислення, світосприйняття тощо.

Виклад основного матеріалу. В європейському суспільстві другої половини минулого століття найбільшою цінністю стала інформація, а такі економічні та політичні цінності, як влада, гроші, виробництво, піддалися деконструкції. У результаті загальної інформатизації, комп'ютеризації, глобалізації, індустріалізації, бурхливого розвитку ЗМІ й т. ін. міжособистісні стосунки, моральні устої суспільства зазнали суттєвих змін, а тому зрозуміло, що постмодернізм як світоглядний, культурологічний феномен прагнув виробити новий погляд на сучасний світ, реконструювати європоцентристські соціальні, економічні, політичні, науково-технічні, духовні структури, знайти нові рішення актуальних проблем.

Постмодернізм формувався на усвідомленні суцільного безладу, хаосу, несподіваності, перші ознаки яких з'явилися ще на самому початку ХХ ст. із розвитком фізики елементарних часток, квантової механіки та теорії відносності А. Ейнштейна. Ці теорії пояснили, зробили очевидними поняття нестабільності, непередбачуваності й були сформульовані в знаменитому принципі невизначеності Вернера Гейзенберга. Використання ідеї хаосу, мозаїчності, колажності стало насправді систематичним і послідовним як у науці, так і в мистецтві другої половини минулого сторіччя. На підтвердження цього назвемо дослідження аперіодичних систем, ефект метелика Едварда Лоренца, теорію катастроф математика Рене Тома (яка була спрямована проти поняття «стабільна система»), сучасні романи із символічними заголовками – «Мобіль» Мішеля Бютора (1962 р.), «Паперові колажі» Жоржа Перрроса (1960–1978 рр.), «Принцип невизначеності» Мішеля Ріо (1993 р.), «Елементарні частки» Мішеля Уельбека (1998 р.) та інші, які надавали реальності новітніх вимірів, незвичних обрисів і змінювали саму структуру людського мислення. Якщо на початку ХХ ст. класичний тип мислення з приходом епохи модернізму змінився на неокласичний, то для фіксування ментальної специфіки нової епохи кінця століття, яка кардинально відрізнялася від попередньої, доречним буде термін «постнеокласичний» (інтерпретативний, інтертекстуальний, цитатний тощо).

Безумовно, велике значення для становлення та розвитку постмодернізму як цілісної світоглядної системи мали праці французьких постфрейдистів і деконструктивістів, в яких було представлено філософське осмислення цієї загальнокультурної парадигми. Продовжуючи лінію Ф. Ніцше та М. Хайдеггера, праці найвпливовіших філософів (Ж. Дерріди, М.-П. Фуко) розвінчували претензії західної цивілізації на монополію розуму, коли інші культури вимушені сповідувати її цінності. Постмодерністи вважали таку логіку неприйнятною, оскільки в її основі є не раціональність, а винятковий ірраціоналізм, непомірний егоїзм і деструктуралізм. Прогрес, істина, сутність буття, порядок, справедливе суспільство, уся західна логоцентристська традиція загалом, за визначенням Ж. Дерріди, вияви-

лися сукупністю міфів та ідеологем [1, с. 347]. Постмодерністська філософія унеможливила ведення дискурсу про істину, оскільки ствердила наявність багатьох істин, різних цінностей, що мають рівнозначний статус достовірності та значущості. На тлі таких поглядів розвинулася філософська доктрина множинності – плюралізм. У 1979 р. французький учений Ж. Ліотар у праці «Модерністський стан» обґрунтував філософські передумови виникнення постмодернізму [2, с. 290].

Наступним суттєвим зауваженням є те, що в постмодерністській світоглядній картині світ, людство, уявлення кожного про самого себе, культура, історія, особистість – це складні семіотичні системи, що «вибудовуються» на зразок тексту. Інакше кажучи, усе має текстуальну (знакову) природу. Як зазначав Ж. Дерріда, нічого не існує поза текстом [1, с. 156]. Головний об'єкт постмодернізму – Текст із великої літери, а ідейний засновник, лідер постмодернізму Ж. Дерріда – Володар Тексту.

Постмодернізм як художній напрям у різних видах мистецтва постулював, що сутність будь-якого тексту – не відображати дійсність, а самому творити її, і навіть не одну, а багато дійсностей, які не залежать одна від одної. Більше того, автор тексту (будь-якого художнього твору) творить не від себе, не від свого суб'єктивного відчуття, а від сукупності написаних раніше текстів (художніх творів). Тим самим постмодернізм зруйнував ключові опозиції класичного модернізму – опозицію між текстом і реальністю, між реальністю й авторським сприйняттям. Оскільки дійсність, реальність, авторська індивідуальність у традиційному їх розумінні не існують, то залишається лише текст, точніше, інтертекст або гіпертекст.

Постмодерністський текст (у широкому розумінні цього слова) – це рекомбінація, відтворення вже відомого, мозаїка чужого, введення запозичень з інших творів. Постмодерністська філософія відмовила автору і його творам мистецтва в оригінальності, самостійності, свободі. Інакше кажучи, живописна картина, скульптура, музичний твір, поезія, літературний роман, театр, кіно, філософська праця – це не що інше, як збірка цитат (явних або прихованих).

На позначення цього явища постструктуралісткою Ю. Крістевою був уведений у лінгвістичний ужиток термін «інтертекстуальність» [3, с. 250]. Як приклад інтертекстуальності можна назвати «філософію» Ж. Дерріда, яка являє собою ґрунтовний коментар до різних філософських текстів. Ілюстрацією інтертекстуальності в літературі стали кращі романи семіотика Умберто Еко, в яких він із вишуканістю, дотепністю й невичерпною ерудицією втілює цей принцип. У формі детективу його постмодерністський бестселер «Ім'я троянди» повсякчас спрямовує читача до текстів Аристотеля, Артура Конан Дойля, Хорхе Луїса Борхеса тощо, а уривок зізнання в коханні слугує класичним прикладом інтертекстуальності. У теорії постмодернізму література такого зразка окреслилась як «цитатна» або, у термінології Р. Барта, як «смерть автора» [4]. Цитатність як метод базувалася на одному з головних принципів постмодерністської естетики – переосмисленні, тобто намаганні надати нового змісту, сенсу відомим істинам, наповнити їх новітнім значенням відповідно до вимог і потреб часу.

В європейській музиці яскравим зразком інтертекстуального (цитатного) підходу стала «Симфонія» Лучано Беріо (1968 р.). Музична текстура твору включала цитати з кількох різних композицій минулого, наприклад, цитувалася в третій частині скерцо з до-мінорної симфонії Густава Малера. Крім того, за допомогою техніки колажу «Симфонія» поєднала

в новій формі інструментальні звучання, електронні шуми, звуки природи та людської мови.

Інтертекстуальність, колажність дають можливість творити безкінечно, оскільки немає обмежень як у плані роз'єднання цілого на довільні частини, так і в плані довільного з'єднання розірваної цілісності. Прикладом деконструкції форм і стилів, довільного трактування та спотворення як окремих елементів, так і всього твору в цілому може слугувати загальновідома скульптура С. Далі «Венера Мілоська із шухлядами», на якій богиня любові зображена з відкритими шухлядами, вбудованими в область лоба, грудей, живота. У живописі – картини П. Пікассо, які, на переконання самого художника, є не що інше, як «підсумок низки руйнувань».

Філософ і мистецтвознавець Б. Гройс із цього приводу зазначає, що художник наших днів – це не виробник, не творець, а апропріатор, який не виготовляє, а вибирає, комбінує, переносить і розміщує на новому місці. Культурна інновація, на його думку, відбувається сьогодні як використання й адаптація культурної традиції до нових життєвих обставин, новітніх технологій презентації й дистрибуції або до нових стереотипів сприйняття [5, с. 353–355].

Концепція культуролога, філософа Жака Бодрієра щодо стану та тенденцій розвитку сучасного мистецтва має більш песимістичний характер. Ж. Бодрієр указує, що мистецтво завжди втратило зв'язок із реальністю, перетворилося на незалежну від реальності структуру, перестало бути справжнім, оригінальним, автентичним. Воно копіює свої власні твори, створюючи копії копій, симулякри симулякрів, перевтілюючись у викривлену, спотворену форму істинного мистецтва. Філософ-постмодерніст розглядає занепад сучасного мистецтва як кінець його творчої сутності, його неспроможності створювати нове, неповторне, невідоме, у той час як мистецтво безкінечного самоповторення форм продовжує існувати [6].

Мистецтвознавець С. Кусков, характеризуючи постмодернізм, використовує образ палімпсеста. Як відомо, палімпсестом називають стародавній рукопис, коли на поверхню старих пластів письма наносять нові. Старі пласти змиваються, затираються, але не повністю, не остаточно, частково виступаючи на поверхню. Учений уподібнює постмодерністську інтертекстуальність, цитатність, які приречені на запозичення, копіювання, відтворення вже існуючого, таким новим написам на палімпсестах.

Отже, коротко підсумуємо: в епоху постмодернізму наука, філософські теорії, культура знаходилися в єдиному світоглядному полі; відбулася своєрідна переоцінка сфери мистецтва й усвідомлення вичерпності зображувально-виражальних засобів і художніх форм. Для постмодерністського художнього тексту (будь-якого мистецького твору) істотним стало не те, «про що» в ньому йдеться, не те, «як» автор відчуває, сприймає дійсність, а те, «у який спосіб» цей текст «конструюється», «цитується», «інтерпретується».

У фокусі такого світосприйняття та вищеназаних принципів постмодернізму (у науці, філософії, культурі) розвивалася європейська література другої половини ХХ ст. На формування естетики власне літератури доби постмодернізму значний вплив мали художники-дадаїсти початку ХХ ст., які прославляли випадковість, пародію, жарти, іронію, першими кинули виклик авторитету митця; художники-сюрреалісти, які експериментували з випадковістю, звеличували підсвідоме, автоматичне письмо, сновидіння тощо; інші діячі культури та мистецтва.

Американський дослідник Іхаб Хассан, який уперше в 1971 р. використав термін «постмодернізм» щодо літератури, виокремив такі специфічні ознаки літературного постмодернізму: фрагментарність, іронічність, деканонізація, деструкція, карнавалізація, гібридизація, невизначеність, зникнення авторського Я, вільне поєднання жанрів і стилів, відсутність самозаглибленості, принцип творчої співгри з читачем [7]. Сучасний німецький філософ А. Гелен характеризує постмодернізм як синкретичну плутанину всіх стилів і можливостей [8, с. 39–45], а український дослідник Ю. Ковалів називає його «стилем художнього мислення з притаманними йому рисами еkleктики, із тяжінням до стилізації, цитування, переінакшення, ремінісценції, алюзії» [9, с. 567–579].

Поділяючи висловлені вище думки авторитетних науковців, зазначимо, що постмодернізм відроджував одночасно й художню традицію минулого, реалізм, класику, які активно заперечувалися протягом ХХ ст. модернізмом. Постмодернізм засвідчив еволюцію форм художнього вираження, можливість численних модифікацій і шлях до нового стилю художнього письма. Утверджуючи нове світовідчуття, письменники-постмодерністи намагалися гармонізувати навколишній світ, у якому дійсність розпалася на шматки, розрізані фрагменти реальності, а особистість була виштовхнута на периферію суспільного існування й захоплена технізованою реальністю.

В основі культури постмодернізму лежать ідеї новітнього гуманізму. Шлях розвитку цього напрямку, культурної парадигми – це перехід від класичного антропологічного гуманізму до гуманізму універсального, який би включав у свою орбіту не лише все людство, але й усе живе загалом, природу, космос, усесвіт у цілому.

Висновки. Дослідження довело, що постмодернізм слугував універсальним експериментальним творчим майданчиком для всіх митців, відкриваючи великі можливості створення нових стилів і напрямів, уможливаючи оригінальне переосмислення класичних естетичних цінностей і формування нової художньої парадигми в мистецтві. Цей художній напрям довів свою життєздатність, об'єднавши минуле культури з її сучасним. Різноманіття форм, які використовував постмодернізм, ствердило його готовність до спілкування, діалогу, досягнення консенсусу з будь-якою культурою. Отже, з епохою постмодернізму прийшов час нових реальностей, нової свідомості, нового типу мислення, а також нової філософії, науки, культури та мови. Перспективи подальших пошуків убачаємо в аналізі принципів, засад постмодернізму як лінгвокультурологічної парадигми на матеріалі конкретних літературних творів цього художнього напрямку.

Література:

1. Дерріда Ж. Письмо та відмінність. Київ: Основи, 2004. 602 с.
2. Лиотар Ж. Состояние постмодерна. Институт экспериментальной социологии. Москва: Алетейя, 1998. 490 с.
3. Kristeva J. Le langage, cet inconnu (Une initiation à la linguistique). Paris: Seuil, 1981. 327 p.
4. Barthes R. La mort de l'Auteur. Le Bruissement de la Langue, Essais Critiques IV. Paris: Seuil, 1984. P. 63–69.
5. Гройс Б. Утопия и обмен. Москва: Ad Marginem, 1993. С. 353–356.
6. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / пер. с фр. О. Печенкина. Тула, 2013. 204 с.
7. Hassan I. The dismemberment of Orpheus: Toward a postmodernist literature. Urbana, 1971. P. 250.
8. Гелен А. Образ человека в свете современной антропологии / пер. с нем. А. Портнова. Личность. Культура. Общество. Москва, 2007. Вып. 3. С. 37–51.
9. Літературознавча енциклопедія: в 2 т. / під ред. Ю. Коваліва. Київ: Академія, 2007. Т. 2. 800 с.

Станіслав О. В. Постмодернізм як лінгвокультурологічний феномен європейського общества кінця ХХ століття

Анотація. В статті сформульовані основопологаючі принципи постмодернізму, на яких формувалася культурна парадигма епохи в цілому, намечались тенденції розвитку науки, філософії, різних видів мистецтва, мови та т. д. Установлено, що різноманітність форм, які використовували постмодернізм, утвердило його готовність до об'єднання, діалогу, досягненню консенсусу з будь-якою культурою. Определено, що з епохою постмодернізму прийшло время нових реальностей, нового сознания, нового типа мышления, а также новой философии, науки, культуры и языка.

Ключевые слова: принципы постмодернизма, плюрализм, постмодернистский текст, интертекстуальность, новая мировоззренческая и общекультурная парадигма.

Stanislav O. Postmodernism as linguistic and culturological phenomenon of the European society of the end of the XXth century

Summary. The article explores the basic principles of postmodernism, which formed the cultural paradigm of the epoch in general, outlined trends in the development of science, philosophy, various forms of art, language, etc. It has been established that the variety of forms used by postmodernism has confirmed its readiness for communication, dialogue, and the achievement of consensus with any culture. It has been determined that the time of new realities, a new consciousness, a new type of thinking, as well as a new philosophy, science, culture and language has come with the postmodern age.

Key words: principles of postmodernism, pluralism, postmodern text, intertextuality, new outlook and general cultural paradigm.